

تأثیر ابعاد متفاوت استقلال زنان بر رفتار باروری آن‌ها در ایران*

محمدجلال عباسی‌شوازی**، ملیحه علی‌مندگاری***

چکیده: یکی از موضوعات اساسی کنفرانس جمعیت و توسعه در قاهره؛ توان‌مندسازی زنان در راستای بهداشت باروری است. فرض بر این است که در صورت افزایش توان‌مندی و استقلال زنان، نقش آن‌ها در تصمیم‌گیری‌های مربوط به ازدواج و فرزندآوری بیشتر شده و به افزایش استفاده از وسایل تنظیم خانواده و در نهایت کاهش باروری منجر خواهد شد. هدف از مقاله‌ی حاضر سنجش رابطه‌ی استقلال زنان با رفتار باروری آن‌ها در ایران است. بدین منظور از داده‌های طرح بررسی ویژگی‌های اجتماعی و اقتصادی خانوار، سال ۱۳۸۰ توسط مرکز آمار ایران، بهره می‌گیریم. طرح فوق تعداد ۶۹۶۰ خانوار را در کل کشور تحت پوشش قرار می‌دهد و ۵۲۱۴ زن ۱۵-۴۹ ساله به‌طور کامل مصاحبه می‌شوند که علاوه بر ویژگی‌های اقتصادی-اجتماعی خانوار و زنان مورد مطالعه، جنبه‌های مختلف استقلال زنان با گزینه‌های متفاوتی سؤال می‌شود. یافته‌های این تحقیق بیان‌گر این است که پایگاه زنان در جامعه‌ی مورد مطالعه، در مناطق شهری متفاوت از مناطق روستایی است. افزایش استقلال زنان در دو بعد اطلاعاتی و جابه‌جایی، رابطه‌ای معکوس با باروری آن‌ها دارد در حالی که در ارتباط با شاخص استقلال تصمیم‌گیری، نحوه‌ی مشارکتی اتخاذ تصمیم زوجها در موضوعات متفاوت خانوادگی، به باروری سطح پایین و افزایش میزان استفاده از وسایل پیش‌گیری منجر می‌شود. نتایج کلی نشان می‌دهد که زنان مستقل‌تر، باروری پایین‌تری را تجربه کرده‌اند.

واژه‌های کلیدی: موقعیت و پایگاه زنان، استقلال تحرک و جابه‌جایی، استقلال اطلاعاتی، استقلال تصمیم‌گیری، کاهش باروری.

مقدمه

کشور ایران، در چند دهه‌ی اخیر، تحولات چشم‌گیر جمعیت‌شناختی را تجربه کرده است. کاهش باروری از

* این مقاله بر مبنای پژوهشی است که با حمایت مالی معاونت پژوهشی دانشکده‌ی علوم اجتماعی دانشگاه تهران و صندوق جمعیت سازمان ملل به انجام رسیده است. از نظرات اصلاحی دکتر محمد میرزایی، دکتر محمود قاضی‌طباطبایی، دکتر میمنت حسینی چاووشی و نیز داوران محترم سپاس‌گزاری می‌شود.

** دانشیار گروه جمعیت‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران

*** دانشجوی دکتری جمعیت‌شناسی، دانشگاه تهران

Mabbasi@ut.ac.ir

Malimandegari@gmail.com

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۸۸/۰۶/۱۶

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۸۷/۱۱/۲۰

۳۲ زن در توسعه و سیاست (پژوهش زنان)، دوره‌ی ۸، شماره‌ی ۱، بهار ۱۳۸۹

حدود هفت فرزند در سال ۱۳۵۸ به حدود ۲/۱ فرزند در سال ۱۳۷۹ مؤید همین مطلب است (عباسی-شوازی و دیگران، ۱۳۸۳ و ۲۰۰۹).

هر چند تحولات باروری تا اندازه‌ای تحت تأثیر شرایط سیاسی-اجتماعی قبل و بعد از انقلاب بوده است، اما شواهد نشان می‌دهد که تحولات باروری از تغییر سیاست‌های جمعیتی مستقل بوده است. دلایلی متعدد برای تبیین انتقال باروری ایران شده است: کاهش مرگ‌ومیر کودکان، افزایش شهرنشینی، توسعه و بهبود نظام شبکه‌ی بهداشتی-درمانی، توسعه‌ی روستاها، استقرار مجدد برنامه‌های تنظیم خانواده در سال ۱۳۶۹، افزایش سواد و تحصیلات به‌ویژه سواد دختران، کاهش تعداد فرزندان دل‌خواه خانواده و در نهایت بهبود موقعیت و پایگاه نسبی زنان از این موارد هستند (عباسی-شوازی^۱ و^۲ الف^۳، ۲۰۰۰، عباسی-شوازی^{الف}، ۲۰۰۲؛ مهریار^۲ و دیگران، ۱۹۹۹؛ آقاجانیان^۳، ۱۹۹۵؛ میرزایی^۴، ۱۹۹۸؛ آقاجانیان و مهریار، ۱۹۹۹).

در ادبیات جمعیت‌شناسی، بسیاری از مطالعات، باروری پایین را به بهبود پایگاه و افزایش استقلال زنان در محیط خانه و اجتماع نسبت داده‌اند (میسون^۵، ۱۹۸۶، ۱۹۸۷، ۱۹۹۳؛ ججی-بوی^۶، ۱۹۹۵، ۲۰۰۱؛ کالدول^۷، ۱۹۸۰، ۱۹۸۶؛ تفیلی^۸، ۲۰۰۴). این مطالعات نشان داده‌اند که استقلال بیشتر زنان می‌تواند وضعیتی را ایجاد کند که تحت آن شرایط، متغیرهای دیگر به‌گونه‌ای قوی‌تر بر باروری تأثیر بگذارند و متقابلاً بهبود در سایر متغیرها سبب ایجاد شرایطی شود که استقلال زنان بیشترین تأثیر را روی باروری داشته باشد.

تلاش‌های بین‌المللی که از چند دهه‌ی اخیر در ارتباط با ارتقای شخصیت و منزلت زن صورت گرفته است (کنفرانس قاهره، ۱۹۹۴؛ کنفرانس جهانی زنان در پکن، ۱۹۹۵) بر اصل برابری جنسیتی و تسهیم قدرت و مسئولیت در خانه، محیط کار و اجتماعات گسترده‌ی ملی و بین‌المللی میان زنان و مردان تأکید دارد. از موضوعات مهمی که در کنفرانس قاهره به آن توجه شد، برابری جنسیتی بین زنان و مردان و ارتقای موقعیت زنان بود که به‌عنوان راه‌حلی برای کشورهای مطرح شد که دارای باروری بالا هستند.

4. Abbasi Shavazi, M.J

5. Mehryar, A. H & et.al

6. Aghajanian, A

7. Mirzaei, M.

8. Mason, K.O

9. Jejeebhoy. S.J

10. Caldwell. J

11. Tfaily,R

تأثیر ابعاد متفاوت استقلال زنان بر رفتار باروری آن‌ها در ایران ۳۳

یکی از حوزه‌های مهم مورد بحث، توان‌مندسازی زنان برای کنترل جنبه‌های سلامت خود به‌ویژه بهداشت باروری است که اگر زنان اصلی‌ترین نقش را در تصمیم‌گیری‌های مربوط به باروری و فرزندآوری خود داشته باشند می‌توان به کاهش بیش‌ازپیش باروری امیدوار بود.

طی سه دهه‌ی اخیر، در اثر تغییرات فرهنگی-اجتماعی به‌ویژه تحت تأثیر تحولات پدیدآمده در خانواده، حضور زنان در عرصه‌های اجتماعی افزایش یافته است. تغییر ساختار خانواده از خانواده‌ی گسترده به خانواده‌ی هسته‌ای، جدا شدن فعالیت‌های تولیدی از خانواده و تبدیل شدن خانواده به یک واحد مصرفی، کاهش تعداد فرزندان خانواده و مشارکت زنان در فعالیت‌های اجتماعی و کارهای درآمدزا از این تغییرات است. در نتیجه‌ی این دگرگونی‌ها و به‌ویژه دگرگونی نقش زنان در درون خانواده، برای زنان نیز هم‌چون مردان این فرصت به‌وجود آمد که پایگاه و موقعیت خود را از طریق ایفای فعالیت‌های اجتماعی در عرصه‌های عمومی ارتقاء دهند. بدین ترتیب حضور زنان در عرصه‌های اجتماعی افزایش یافته و موافقت بیشتری با اشتغال و ضرورت کسب آگاهی و دانش برای زنان ایجاد شده است و زنان به موقعیت و پایگاهی بالاتر از دهه‌های قبل دست یافته‌اند (رفعت‌جاه، ۱۳۸۳). بهبود نسبی پایگاه و موقعیت زنان در سال‌های اخیر و هم‌زمانی آن با کاهش سریع باروری در اواخر دهه‌ی ۶۰ و نیمه‌ی اول دهه‌ی ۷۰ و رسیدن به باروری سطح جانشینی، این سؤال را ایجاد کرده که استقلال زنان چه ارتباطی با کاهش باروری در ایران داشته است؟

عباسی‌شوازی و دیگران (۱۳۸۳) در مطالعه‌ای که روی چهار استان منتخب ایران -که از لحاظ ویژگی‌های جمعیتی و فرهنگی متفاوت بودند- انجام دادند به این نتیجه رسیدند که در استان‌هایی که زنان در سطحی بالاتر از استقلال قرار گرفته‌اند (یزد و گیلان)، در مقایسه با سطح پایین استقلال زنان در دو استان دیگر (آذربایجان غربی و سیستان و بلوچستان) باروری پایین‌تری دارند. هم‌زمانی روند کاهش باروری در ایران در طول دو دهه‌ی اخیر با تأکید بر افزایش پایگاه و موقعیت زنان در سطح بین‌المللی و هم‌چنین در ایران، ضرورت انجام مطالعه‌ای در زمینه‌ی سنجش تأثیر استقلال زنان بر رفتارهای باروری آن‌ها را نمایان می‌سازد. انجام چنین مطالعه‌ای می‌تواند در امر بازنگری و بهبود موقعیت زنان در اجتماع و خانواده استفاده شود و به اهمیت نقشی بی‌بهریم که زنان می‌توانند در پیش‌برد و تسریع برنامه‌های مختلف از جمله سیاست‌های جمعیتی ایفا کنند.

در این پژوهش ابتدا، ضمن مروری بر مباحث نظری مرتبط با استقلال، نحوه‌ی سنجش سطوح آن را بیان می‌کنیم. در ادامه، سطح باروری جامعه‌ی مورد مطالعه را با توجه به ابعاد سه‌گانه‌ی استقلال تحلیل و در نهایت یافته‌های تحقیق ارائه می‌کنیم.

مبانی نظری

پایگاه^۹ و استقلال دو مفهوم استاندارد هستند که در ادبیات مربوط به جنسیت به کار می‌روند تا میزان دسترسی، کنترل و استقلال را در تصمیم‌گیری‌های زنان بیان کنند. البته در ادبیات مربوط به استقلال زنان، کاربرد هر دو عبارت از جهت معنا ناکافی و نامناسب است، اما آن‌چه که توضیحی بهتر از وضعیت اقتصادی-اجتماعی زنان در جوامع با باروری بالا می‌دهد، واژه‌ی استقلال است که قابلیتی بهتر برای رساندن معنی دستیابی به رفاه برای زنان دارد تا آن‌چه که واژه‌ی پایگاه می‌رساند.

پایگاه به یک وضعیت یا موقعیت نسبی، به‌خصوص وضعیت اجتماعی، اطلاق می‌شود و به مجموعه‌ای از انتظارات اشاره دارد که از طریق یک نظام سلسله‌مراتبی فراتر از افراد بر آن‌ها تحمیل می‌شود در حالی که استقلال زنان که به‌عنوان وضعیت یا کیفیتی از اداره کردن خود، خودتصمیم‌گیری و مستقل بودن تعریف شده است ممکن است ارائه‌ای بهتر از درجه‌ی دسترسی، کنترل و استقلال در تصمیم‌گیری را نشان بدهد (آبادیان، ۱۹۹۶). در یک عبارت کلی، استقلال به توانایی‌های فنی، اجتماعی و روانی اشاره دارد که یک زن برای به‌دست آوردن اطلاعات و کاربرد آن‌ها به‌عنوان مبنایی برای تصمیم‌گیری در مورد موضوعات خصوصی و حریم شخصی خود نیاز دارد و نیز توانایی‌هایی که یک زن برای مستقل عمل کردن از سلطه‌ی اطرافیان باید آن‌را کسب کند (دایسون و مور^{۱۰}، ۱۹۸۳).

مطالعات متفاوت، ابعاد گوناگون استقلال را در عرصه‌هایی مختلف اندازه‌گیری کردند. برخی از مطالعات استقلال زنان را به‌عنوان ویژگی‌های فردی مطرح می‌کنند در حالی که برخی دیگر حوزه‌ی استقلال را به توانایی عمل در حوزه‌های عمومی بازار کار و ساختار اجتماعی فراتر از خانه‌داری گسترش می‌دهند. ابعاد استقلال در دیدگاه ججی‌بوی (۱۹۹۵) شامل استقلال اطلاعاتی، استقلال تصمیم‌گیری، استقلال تحرک و جابه‌جایی، استقلال عاطفی و نهایتاً استقلال اقتصادی و اجتماعی و اعتمادبه‌نفس است. در حالی که عده‌ای دیگر از محققان با اشاره به این‌که یک شاخص به‌تنهایی نمی‌تواند نقش‌های چندگانه‌ی زنان در محیط‌های مختلف بیان کند، شاخص‌هایی نظیر اشتغال یا مشارکت در نیروی کار و نرخ ثبت نام زنان در سطوح تحصیلی متوسطه را برای سنجش استقلال به کار بردند (میسون، ۱۹۸۷). در مطالعه‌ی ستار و دیگران (۲۰۰۱) و میسون

^۹ Status

^{۱۰} Dyson, T & M. Moore

تأثیر ابعاد متفاوت استقلال زنان بر رفتار باروری آن‌ها در ایران ۳۵

و دیگران (۱۹۹۵) چند شاخص از بحث استقلال زنان به کار رفت که شامل جابه‌جایی و تحرک، مشارکت در تصمیم‌گیری‌های مربوط به خانه و کنترل منابع مالی بود.

مطالعات انجام‌شده در حوزه‌ی استقلال و باروری، تحصیلات را به‌عنوان متغیری تأثیرگذار در کاهش باروری معرفی می‌کنند. با این وجود الگوهای روابط بین تحصیلات زنان و باروری بر حسب منطقه و سطح توسعه‌یافتگی آن‌ها در طول زمان متفاوت است. درون کشورها نیز به‌طوری مشابه، اثر تحصیلات زنان بر رفتار باروری در مناطق توسعه‌یافته‌ی شهری نسبت به مناطق روستایی متفاوت است. با وجود این، گرچه ممکن است آموزش لزوماً نماینده‌ای از پایگاه زنان نباشد، اما پیش‌بینی‌کننده‌ای معنادار از باروری است و تأثیر مطلوبش را از طریق انتقال ارزش‌های مدرن و ادراکات در حال تغییر در حوزه‌ی فرزندآوری ایفا می‌کند (تفیلی، ۲۰۰۴).

میسون (۱۹۹۳) معتقد است که تحصیلات زنان موجب می‌شود آن‌ها در محیط‌های خانوادگی با قشر بندی سنتی-جنسیتی و حتی در نوع متعادل‌تر آن، دارای قدرت و استقلالی بیشتر باشند و این قدرت به آن‌ها، توانایی کنترل بیشتر بر جنبه‌های زندگی و امکان بیان نظرها و ایده‌هایشان را در مورد موضوعاتی می‌دهد که خود و خانواده‌اش را متأثر می‌سازد. در این زمینه کالدول (۱۹۸۰) به این نکته اشاره دارد که تحصیلات با بازساخت و ایجاد روابط خانوادگی و تغییر جریان انتقال ثروت -با ایفای یک تغییر بنیادی در جای‌گزینی ارزش‌های مربوط به آن‌چه که از اشخاص به‌عنوان والدین یا فرزندان انتظار می‌رفت (چه کسی از دیگران مراقبت کند)- تأثیر منفی روی باروری دارد. بنابراین دسترسی به آموزش در طول زمان که بر هنجارها و نگرش‌ها هم تأثیر دارد نسبت به سایر شاخص‌های استقلال در اولویت است. ججی‌بوی (۱۹۹۵) بیان می‌کند که آموزش و تحصیلات زنان به افزایش استقلال منجر می‌شود که این استقلال به آن‌ها فرصتی بیشتر برای به تأخیر انداختن سن ازدواج، افزایش فرصت‌های اشتغال و هم‌چنین افزایش توانایی تصمیم‌گیری در امور منزل و استفاده‌ی مناسب‌تر از وسایل پیش‌گیری را می‌دهد و در تمام این موارد با باروری پایین‌تری روبه‌رو خواهیم بود.

رابطه‌ی بین استقلال زنان با آموزش و اشتغال، به‌عنوان دو مورد از مهم‌ترین شاخص‌های مورد استفاده برای سنجش استقلال تقریباً پیچیده است. آموزش بهتر یا اشتغال در فعالیت‌های اقتصادی لزوماً به استقلال بیشتر یا موقعیت اجتماعی بهتر منجر نمی‌شود زیرا ممکن است زنان به‌علت فقری که در زندگی با آن درگیر هستند مجبور به انجام فعالیت کاری در بیرون از منزل باشند و حتی اگر آموزش

منجر به فرصت‌های شغلی بهتر شود، لزوماً به معنی استخدام در مشاغل بیرون از منزل یا حصول پول و دست‌یابی به منابعی برای زنان نیست (ستار و ججی‌بوی، ۲۰۰۱). در مطالعات صورت‌گرفته در زمینه‌ی اشتغال زنان و رفتار باروری رابطه‌ای کاملاً مشخص مشاهده نشده است و مطالعات مختلف رابطه‌ای مبهم را بین وضعیت شغلی و باروری نشان داده‌اند. در مطالعاتی که به‌منظور سنجش رابطه‌ی مشارکت در نیروی کار و باروری صورت گرفته، شواهدی به‌دست آمده که نشان‌دهنده‌ی رابطه‌ای منفی بین استخدام زنان و باروری است (ججی‌بوی، ۱۹۹۵، محمود^{۱۱}، ۲۰۰۲). در صورتی که دسته‌ای دیگر از مطالعات هیچ رابطه‌ای را بین این دو نشان نمی‌دهند (آبادیان، ۱۹۹۶: ۱۲؛ سالوینی، ۱۹۹۹: ۱۳) شواهدی وجود دارد که اشتغال مدرن باعث کاهش باروری می‌شود، اما بیشتر شغل‌های سنتی-کشاوزی و بخش خدمات- چنین تأثیری را بر باروری ندارند، از این‌رو الگوی روابط بین اشتغال و باروری بر حسب منطقه و سطح توسعه‌یافتگی آن جامعه در طول زمان متفاوت است. در تحلیل این نتایج متناقض می‌توان گفت که اشتغال صرف باعث کاهش باروری نمی‌شود، بلکه آن‌چه در رابطه‌ی وضعیت شغلی و باروری تعیین‌کننده است، علاوه بر نوع شغل و بخش شغلی که زن در آن شاغل است، نوع جامعه و هنجارهای حاکم بر آن در مورد اشتغال بیرون از منزل برای زن است (هیندین^{۱۴}، ۲۰۰۰، ۲۶۰).

مک‌دونالد^{۱۵} (۲۰۰۰) باروری پایین را نتیجه‌ی بهبود و پیشرفت‌های بنیادی در ماهیت و موقعیت زندگی برای زنان در جامعه می‌داند. سنکار سیکیا^{۱۶} و هم‌کاران (۲۰۰۱) دریافتند که علی‌رغم سطوح بالای استقلال در یک سیستم مادرسالاری قوی، زنان باروری بالایی دارند. مورگان و هم‌کاران (۲۰۰۲) نیز در مطالعه‌شان نتیجه‌گیری کرده‌اند که اثر استقلال زنان بر باروری در محیط‌های مسلمان و غیر مسلمان در کشورهای مختلف آسیای جنوب شرقی معنادار نیست.

گرچه مطالعات گوناگون که در جوامع مختلف در مورد رابطه‌ی بین استقلال زنان و باروری و نیز شدت ارتباط آن‌ها صورت گرفته فراوان و متفاوت است، اما در نهایت همان‌گونه که ابرمیر^{۱۷} (۱۹۹۴)

---

11. Mahmood, N

12. Abadian, S

13. Salvini, S

14. Hindin, M.J

15. McDonald, p

16. Sankar, S

19. Obermeyer, C

تأثیر ابعاد متفاوت استقلال زنان بر رفتار باروری آن‌ها در ایران ۳۷

بحث کرده است، زمینه‌ی اجتماعی و متغیرهای فرهنگی، مهم‌ترین تعیین‌کننده در میزان استقلال اکتسابی زنان و نیز رفتار باروری در هر مجموعه‌ی مورد مطالعه است.

بدین ترتیب در سنجش تأثیر ابعاد متفاوت استقلال زنان بر رفتار باروری، علاوه بر استفاده از شاخص‌های متفاوت استقلال در حوزه‌ی ویژگی‌های فردی، با کنترل متغیرهایی نظیر اشتغال و تحصیلات به‌عنوان شاخص‌های مربوط به حوزه‌ی عمومی و ساختار اجتماعی می‌توان تأثیر آن‌ها را بر رفتار باروری سنجید. تعلق قومی و زبانی نیز که دربرگیرنده‌ی شیوه‌ی زندگی، زبان، ایده‌ها، اعتقادات و ارزش‌های خرده‌فرهنگی است می‌تواند نقش اساسی در تعیین و جهت‌گیری رفتار باروری زنان در جامعه داشته باشد.

روش تحقیق

در این پژوهش علاوه بر مطالعات اسنادی، از داده‌های طرح «آمارگیری خصوصیات اجتماعی-اقتصادی خانوار» استفاده کرده‌ایم که توسط مرکز آمار ایران در سال ۱۳۸۰ جمع‌آوری شد و پاسخ‌گویی از تمام استان‌های کشور را شامل می‌شود. در این طرح بر اساس روش نمونه‌گیری خوشه‌ای یک مرحله‌ای، ۲۳۲ خوشه در کل کشور (۱۳۹ خوشه در نقاط شهری و ۹۳ خوشه در نقاط روستایی) مشخص شد. مجموع ۶۹۶۰ خانوار نمونه در این طرح شامل ۳۰۱۱۵ نفر، که از جمعیت مزبور ۱۵۳۱۶ نفر زن بودند و بر مبنای اهداف اساسی پژوهش، ۵۲۱۴ زن ازدواج کرده‌ی ۴۹-۱۵ ساله که به سؤال‌های مربوط پاسخ داده بودند، به‌عنوان نمونه انتخاب شدند.

یافته‌های تحقیق

در این پژوهش متغیر مستقل، شاخص استقلال زنان است که در سه بعد اطلاعاتی، جابه‌جایی و تحرک و تصمیم‌گیری بررسی می‌شود. به‌علت تحلیل ثانویه داده‌های طرح خصوصیات اقتصادی-اجتماعی خانوار در این طرح، متغیرهای لازم برای سنجش برخی از شاخص‌های مورد مطالعه در دسترس نیست. شاخص استقلال جابه‌جایی به‌عنوان متغیری که برای سنجش آزادی تحرک و قدرت جابه‌جایی زنان در محیط‌های مختلف به‌کار می‌رود از این شاخص‌هاست. سؤال‌های مورد استفاده برای تعیین شاخص ابعاد استقلال در جدول (۱) ذکر شده است.

جدول (۱): سؤال‌های مربوط به پرسش‌نامه‌ی طرح آمارگیری اقتصادی-اجتماعی خانوار، ۱۳۸۰

سؤال‌ها	سنجش متغیر
تعداد کل فرزندان زنده به‌دنیاآمده	وابسته (باروری)
تعداد دفعات تماشای تئاتر و نمایش در یک سال گذشته	مستقل (استقلال فیزیکی)
تعداد دفعات شرکت در کنسرت موسیقی در یک سال گذشته	مستقل (استقلال فیزیکی)
تعداد دفعات بازدید از موزه و نمایشگاه در یک سال گذشته	مستقل (استقلال فیزیکی)
تعداد دفعات رفتن به سینما در یک سال گذشته	مستقل (استقلال فیزیکی)
تعداد دفعات رفتن به پارک، گردش در طبیعت و رفتن به باغ وحش در یک ماه گذشته	مستقل (استقلال فیزیکی)
مدت زمان مطالعه‌ی آزاد کتاب در هفت روز گذشته	مستقل (استقلال اطلاعاتی)
مدت زمان مطالعه‌ی آزاد روزنامه و مجله در هفت روز گذشته	مستقل (استقلال اطلاعاتی)
در زندگی شما چه کسی (زن یا مرد به‌تنهایی، هر دو با هم) در مورد تعداد فرزندان تصمیم‌گیری می‌کند؟	مستقل (استقلال تصمیم‌گیری)
در زندگی شما چه کسی (زن یا مرد به‌تنهایی، هر دو با هم) در مورد فاصله زمانی بین فرزندان تصمیم‌گیری می‌کند؟	مستقل (استقلال تصمیم‌گیری)
در زندگی شما چه کسی (زن یا مرد به‌تنهایی، هر دو با هم) در مورد روش مورد استفاده پیش‌گیری از بارداری تصمیم‌گیری می‌کند؟	مستقل (استقلال تصمیم‌گیری)

در مطالعه‌ی عباسی‌شوازی و دیگران (۱۳۸۳) به‌منظور سنجش استقلال فیزیکی زنان به سنجش تحرک مکانی زنان در پنج مکان پرداختند، حتی میزان محدودیت زنان برای رفتن به مکان‌های مورد نظر (بدون اجازه‌ی همسر یا بدون هم‌راهی یکی از افراد خانواده یا فامیل) را از طریق دو سؤال ارزیابی کردند. اما در مطالعه‌ی حاضر به‌علت دست‌رسی نداشتن به گزینه‌های مناسب برای سنجش این شاخص، مجبور به ترکیب سؤال‌هایی شدیم که استفاده از این شاخص را برای تحلیل روابط بین استقلال و رفتار باروری در مواردی با اشکال روبه‌رو کرده‌اند.

باروری، متغیر وابسته‌ی مورد مطالعه در این پژوهش است. این مطالعه «تعداد کل فرزندان زنده به‌دنیاآمده»ی زنان متأهل ۴۹-۱۵ ساله را به‌عنوان شاخص باروری نکاحی در نظر گرفته است که این متغیر به سه سطح؛ باروری پایین (۲ بچه و کمتر)، باروری متوسط (۳-۴ بچه) و باروری بالا (۵ بچه و بیشتر) دسته‌بندی شده و تحلیل‌ها برای سنجش روابط بین متغیرها با این دسته‌بندی صورت گرفته است. متغیرهای کنترل که بر اساس مدل نظری تحقیق و در دست‌رس بودن داده‌ها انتخاب شده‌اند عبارتند از: اشتغال، تحصیلات، سن زن به هنگام ازدواج و قومیت (فارس، بلوچ، ترک، کرد، عرب، لر، گیلکی و مازندرانی).

سنجش سطوح مختلف استقلال زنان

همان‌طور که در بالا نیز اشاره شد، به‌علت تحلیل ثانویه داده‌های طرح آمارگیری اقتصادی-اجتماعی خانوار، در این پژوهش متغیرهای لازم برای سنجش ابعاد مختلف استقلال در دست‌رسی نبود. بدین منظور با استفاده از سؤال‌هایی که از نظر مفهومی با بحث‌های تئوریک استقلال هم‌سو بودند و با استفاده از روش تحلیل عاملی-روش تحلیل به مؤلفه‌های اصلی- به خلاصه و دسته‌بندی این گویه‌ها پرداختیم. طبق نتایج به‌دست‌آمده از آزمون تحلیل عامل، $KMO=0/636$ و آماره‌ی بارتلت $BT=374/12$ است که دارای سطح معناداری مطلوبی است (جدول ۲). در این آزمون با استفاده از روش چرخش متعامد از نوع واریماکس، از ده متغیر مرتبط با ابعاد متفاوت استقلال زنان سه عامل استخراج شد. عامل اول که مربوط به میزان جابه‌جایی و حرکت است تحت عنوان استقلال جابه‌جایی، عامل دوم که به نحوه‌ی تصمیم‌گیری زوجها در ابعاد مختلف زندگی (تعداد فرزندان، فاصله‌ی زمانی بین فرزندان و روش مورد استفاده‌ی پیشگیری از بارداری) می‌پردازد به‌عنوان استقلال تصمیم‌گیری و عامل سوم نیز به‌علت ارتباط متغیرها با جنبه‌های متفاوت دست‌یابی به اطلاعات به‌عنوان استقلال اطلاعاتی دسته‌بندی و خلاصه شده است.

جدول (۲): نتایج آزمون تحلیل عاملی در زمینه ابعاد متفاوت استقلال زنان

متغیرهای هر عامل	استقلال جابه‌جایی	استقلال تصمیم‌گیری	استقلال اطلاعاتی
تماشای تئاتر و نمایش	۰/۷	-----	-----
شرکت در کنسرت موسیقی	۰/۶	-----	-----
بازدید از موزه و نمایشگاه	۰/۵	-----	-----
رفتن به سینما	۰/۵	-----	-----
رفتن به پارک، گردش در طبیعت، رفتن به باغ وحش	۰/۵	-----	-----
تصمیم‌گیری در مورد تعداد فرزندان	-----	۰/۸	-----
تصمیم‌گیری در مورد فاصله‌ی زمانی بین فرزندان	-----	۰/۸	-----
تصمیم‌گیری در مورد روش مورد استفاده‌ی پیشگیری از بارداری	-----	۰/۵	-----
زمان مطالعه‌ی آزاد کتاب	-----	-----	۰/۸
زمان مطالعه‌ی آزاد روزنامه و مجله	-----	-----	۰/۸
درصد واریانس تبیین‌شده	۱۶/۷	۱۵/۸	۱۳/۶
درصد تراکمی واریانس تبیین‌شده	۱۶/۷	۳۲/۵	۴۶/۱
مقادیر ویژه	۱/۹	۱/۶	۱/۱
تعداد متغیرهای هر عامل	۶	۳	۲

۴۰ زن در توسعه و سیاست (پژوهش زنان)، دوره‌ی ۸، شماره‌ی ۱، بهار ۱۳۸۹

با توجه به مباحث نظری مربوط به استقلال زنان و رفتار باروری و نیز در نظر گرفتن سطح پایین باروری و بهبود موقعیت و پایگاه زنان در جامعه‌ی کنونی ایران، مقاله‌ی حاضر فرضیه‌های زیر را در جامعه‌ی مورد مطالعه تحلیل می‌کند.

- بین استقلال زنان (اطلاعاتی، جابه‌جایی، تصمیم‌گیری) و رفتار باروری رابطه وجود دارد.
- بافت قومی و فرهنگی هر منطقه بر میزان استقلال اکتسابی زنان و در نتیجه سطح باروری آن‌ها تأثیر می‌گذارد.

در ادامه پس از توصیف داده‌ها، با استفاده از روش رگرسیون چندگانه و تحلیل مسیر به سنجش تأثیر ابعاد متفاوت استقلال زنان بر رفتار باروری می‌پردازد.

یافته‌های تحقیق

سطوح باروری:

در این پژوهش به منظور مطالعه‌ی وضعیت باروری در جامعه‌ی مورد مطالعه، باروری زنان را برحسب تعداد فرزندان زنده به‌دنیای‌آمده^{۱۸} و متوسط تعداد زنده‌زایی^{۱۹} در بین گروه‌های قومی بررسی کرده‌ایم. با توجه به این که فارس‌ها در اکثریت قرار داشتند در نمونه‌ی مورد مطالعه، سطوح باروری ابتدا در دو طبقه‌ی فارس و غیر فارس بررسی و سپس با در نظر گرفتن تفاوت‌های فرهنگی عمیق در میان قومیت‌های مختلف، به تفکیک گروه‌های قومی ملاحظه شد.

در جدول شماره ۳، سطح باروری گروه‌های قومی با توجه به متوسط تعداد زنده‌زایی و تعداد کل فرزندان زنده به‌دنیای‌آمده مقایسه شده است. شاخص متوسط تعداد زنده‌زایی که از تقسیم تعداد فرزندان زنده به‌دنیای‌آمده بر تعداد زنان واقع در سنین باروری به‌دست می‌آید برای گروه‌های قومی فارس، غیر فارس و کل جمعیت به ترتیب ۳/۸، ۴ و ۳/۹ فرزند است. ۳۹ درصد گروه‌های قومی غیر فارس، چهار فرزند و بیشتر دارند در حالی که ۳۲/۳ درصد فارس‌ها این تعداد فرزند دارند. با توجه به شاخص متوسط تعداد زنده‌زایی در بین گروه‌های قومی مختلف، ابتدا گروه قومی مازنی (۳/۷ فرزند) سپس گیلکی (۳/۹ فرزند) و در نهایت فارس‌ها (۳/۸ فرزند) در

---

¹⁸. Children Ever Born

¹⁹. Average Parity

تأثیر ابعاد متفاوت استقلال زنان بر رفتار باروری آن‌ها در ایران ۴۱

پایین‌ترین سطح باروری قرار دارند. گروه‌های قومی لر (۴/۳ فرزند)، کرد و بلوچ (۴/۱ فرزند) نیز بالاترین سطوح باروری را در بین سایر قومیت‌ها تجربه کرده‌اند. همان‌گونه که از داده‌های جدول مشاهده می‌شود متوسط شمار زنده‌زایی در میان غیر فارس‌ها بیشتر از ارقام متناظر در بین فارس‌هاست.

جدول (۳): توزیع نسبی زنان گروه‌های قومی برحسب متوسط تعداد زنده‌زایی و تعداد فرزندان

زنده به دنیا آمده، طرح آمارگیری اجتماعی و اقتصادی خانوار ۱۳۸۰

درصد	تعداد	تعداد فرزندان زنده به دنیا آمده					متوسط تعداد زنده‌زایی	گروه‌های قومی
		۴+	۳	۲	۱	۰		
۱۰۰	۲۲۶۶	۳۲/۳	۱۶	۲۲/۲	۱۸/۴	۱۱/۰	۳/۸	فارس
۱۰۰	۲۹۴۷	۳۹	۱۴/۵	۲۰/۰	۱۵/۹	۱۰/۶	۴/۰	غیر فارس
۱۰۰	۵۲۱۴	۳۶/۱	۱۵/۲	۲۱/۰	۱۷/۰	۱۰/۸	۳/۹	کل
۱۰۰	۱۲۳	۵۲	۱۲/۲	۱۱/۴	۱۲/۲	۱۲/۲	۴/۱	بلوچ
۱۰۰	۱۳۳۹	۳۵/۱	۱۵	۲۰/۷	۱۷/۴	۱۱/۷	۳/۹	ترک
۱۰۰	۱۴۸	۴۶/۶	۱۶/۲	۱۴/۹	۱۲/۲	۱۰/۱	۴/۰	عرب
۱۰۰	۳۵۶	۴۷/۳	۹/۸	۱۷/۱	۱۳/۲	۱۲/۶	۴/۱	کرد
۱۰۰	۲۲۱	۲۴/۹	۱۸/۱	۲۶/۷	۲۲/۶	۷/۷	۳/۹	گیلک
۱۰۰	۴۸۴	۵۱/۹	۱۱/۶	۱۵/۱	۱۳/۴	۸/۱	۴/۳	لر
۱۰۰	۲۸۷	۲۶/۱	۱۹/۹	۲۹/۶	۱۵/۳	۹/۱	۳/۷	مازندرانی

قومیت‌های غیر فارس

استقلال زنان و رفتار باروری

در جدول شماره ۴ تلاش کرده‌ایم تا نتایج تحلیل‌های دومتغیره، ابعاد سه‌گانه‌ی استقلال زنان و رفتار باروری آن‌ها بر حسب متغیرهای کنترل گروه‌های سنی، تحصیلات و اشتغال را در جامعه‌ی مورد مطالعه به‌طور مختصر بیان کنیم.

در حوزه‌ی استقلال اطلاعاتی این فرض مطرح است که زنان با دستیابی به آگاهی و افزایش اطلاعات در زمینه‌های مختلف، دیدی وسیع‌تر از دنیای پیرامون خود دارند و در ارتباط با رفتار باروری، با آگاهی از هزینه‌های داشتن فرزندان زیاد، در مقایسه با زنانی که در این زمینه اطلاعاتی کمتر دارند، باروری پایین‌تری را تجربه می‌کنند.

با این فرض، ما تأثیر استقلال اطلاعاتی بر رفتار باروری زنان در مناطق روستایی و شهری را مورد سنجش قرار دادیم. رابطه‌ی معنادار متغیرهای فوق نشان‌دهنده‌ی تأثیر افزایش استقلال اطلاعاتی بر

۴۲ زن در توسعه و سیاست (پژوهش زنان)، دوره‌ی ۸، شماره‌ی ۱، بهار ۱۳۸۹

کاهش باروری در دو منطقه‌ی شهری و روستایی است، به‌گونه‌ای که زنان دارای اطلاعات بالا، کمترین میزان باروری را در هر دو منطقه داشته‌اند. در این مطالعه، به‌علت دسترسی نداشتن به گزینه‌های مناسب برای سنجش استقلال تحرک و جابه‌جایی، مجبور به ترکیب سؤال‌هایی شدیم که استفاده از این شاخص را برای تحلیل روابط بین استقلال و رفتار باروری در مواردی (از جمله؛ کاربرد این شاخص برای سنجش میزان تحرک زنان در مناطق شهری در مقایسه با روستا) با اشکال روبه‌رو کرده است. در حوزه‌ی استقلال تصمیم‌گیری، فرضیه‌ی مطرح به این نکته اشاره دارد که زنانی که در امر تصمیم‌گیری در منزل بیشترین نقش را دارند استقلال بیشتر و برای تصمیم‌گیری در زمینه‌ی محدود کردن باروری خود امکان دخالت بیشتری دارند که این فرض در نقاط شهری و روستایی تأیید نشد و عملاً کمترین میزان باروری زمانی مشاهده شد که که زوجها به تصمیم‌گیری مشترک در امور مختلف اقدام می‌کنند.

جدول (۴): خلاصه نتایج تحلیل‌های دو متغیره رابطه استقلال زنان و رفتار باروری برحسب متغیرهای

منتخب، ۱۳۸۰

متغیرهای منتخب	سطوح باروری	استقلال اطلاعاتی	استقلال تحرک و جابه‌جایی	استقلال تصمیم‌گیری
محل سکونت زنان	شهری	پایین‌ترین	اطلاعات بالا	تصمیم‌گیری مشترک زوجین
	روستایی	بالا‌ترین	اطلاعات پایین	تصمیم‌گیری مردان روستایی به تنهایی در منزل
گروه‌های سنی زنان	۱۵-۲۴ ساله	پایین‌ترین	اطلاعات بالا	به‌طور مشترک
	۳۵ ساله و بیشتر	بالا‌ترین	اطلاعات پایین	تحرک و جابه‌جایی بیشتر مردان به تنهایی در منزل
تحصیلات زنان	فوق‌دیپلم و بالاتر	پایین‌ترین	اطلاعات بالا	تصمیم‌گیری زنان به تنهایی در منزل
	بی‌سواد	بالا‌ترین	اطلاعات پایین	مردان به تنهایی در منزل
اشتغال زنان	غیر شاغل	پایین‌ترین	اطلاعات بالا	به‌طور مشترک در منزل
	شاغل	بالا‌ترین	اطلاعات متوسط	مردان به تنهایی در منزل

تأثیر ابعاد متفاوت استقلال زنان بر رفتار باروری آنها در ایران ۴۳

در حوزه‌ی استقلال اطلاعاتی این فرض مطرح است که زنان با دستیابی به آگاهی و افزایش اطلاعات در زمینه‌های مختلف، دیدی وسیع‌تر از دنیای پیرامون خود دارند و در ارتباط با رفتار باروری، با آگاهی از هزینه‌های داشتن فرزندان زیاد، در مقایسه با زنانی که در این زمینه اطلاعاتی کمتر دارند باروری سطح پایین‌تری را تجربه می‌کنند.

میزان استقلال اطلاعاتی زنان در گروه‌بندی‌های مختلف سنی متفاوت است. این روند حکایت از افزایش دسترسی زنان جوان‌تر به اطلاعات و آگاهی در زمینه‌های گوناگون در مقایسه با زنان دو گروه سنی بالاتر است. آمارهای گاما و کندال نیز وجود رابطه‌ی معکوس بین استقلال اطلاعاتی و باروری را تأیید می‌کنند.

هرچند ممکن است میزان‌های تحرک در سنین مختلف دارای نوساناتی باشد، اما رابطه‌ی معکوس استقلال جابه‌جایی و سطح باروری در گروه‌های مختلف سنی تأیید شده است. هم‌چنین به‌مرور با افزایش سن نیز با باروری بالاتری روبه‌رو هستیم. گرچه با افزایش سن بر قدرت تصمیم‌گیری زنان افزوده می‌شود، اما رابطه‌ی استقلال تصمیم‌گیری و باروری در رابطه با گروه‌های سنی معنادار نشده است به‌گونه‌ای که (۵۲ درصد) زنان ۳۵ ساله و بیشتر که قدرت تصمیم‌گیری بالا دارند باروری بالایی را هم تجربه می‌کنند.

با افزایش تحصیلات زنان، بر میزان اطلاعات آنها نیز افزوده می‌گردد. آزمون‌های آماری نیز وجود رابطه‌ی معکوس استقلال اطلاعاتی و باروری را تأیید می‌کند به‌گونه‌ای که حدود ۵۰ درصد از بی‌سودان که دارای اطلاعات پایینی بودند، باروری سطح بالایی را تجربه کرده‌اند. با افزایش سطح تحصیلات و با افزایش اطلاعات و آگاهی زنان، با باروری سطح پایین مواجه می‌شویم که می‌توانیم به تأثیر مسلم آموزش و تحصیلات در تغییر نگرش و ایده‌ی زنان راجع به موضوعات متفاوت از جمله رفتار باروری پی ببریم.

هرچند رابطه‌ی استقلال جابه‌جایی و تصمیم‌گیری با باروری معنادار نشده است، اما در این تحقیق شاهدیم که با افزایش سواد و تحصیلات، میزان تحرک زنان نیز افزایش می‌یابد. نکته‌ی جالب توجه در رابطه‌ی تحصیلات و استقلال تصمیم‌گیری این است که با افزایش سطح سواد، بر میزان تصمیم‌گیری اشتراکی زوجها در امورخانه افزوده می‌شود و پایین‌ترین میزان باروری نیز در تمام مقاطع تحصیلی به هنگام مشارکت زوجها در فرایند تصمیم‌گیری مشاهده شده است.

زنان شاغل در مقایسه با زنان غیر شاغل از اطلاعات و آگاهی بیشتر و تحرک و جابه‌جایی بالاتر برخوردارند که هر دو وضعیت (میزان اطلاعات و تحرک و جابه‌جایی بالا) منجر به کاهش باروری در گروه شاغلان شده است. زنان شاغل هم‌چنین از قدرت تصمیم‌گیری بیشتری در مقایسه با زنان غیر

۴۴ زن در توسعه و سیاست (پژوهش زنان)، دوره ۸، شماره ۱، بهار ۱۳۸۹

شاغل برخوردارند و به هنگام تصمیم‌گیری زنان شاغل در امور خانه، شاهد باروری سطح پایین در مقایسه با زمانی هستیم که مردان تصمیم‌گیری می‌کنند.

در مجموع؛ بالاترین سطوح باروری در بین زنان بی‌سواد، دارای ۳۵ سال سن و بیشتر، زنان روستایی و زنان شاغل با سطح پایین اطلاعات و تحرک و جابه‌جایی اندک و نیز هنگامی مشاهده شده است که مرد به‌تنهایی در منزل تصمیم‌گیری می‌کند. پایین‌ترین سطح باروری نیز در بین زنان ۲۴-۱۵ ساله، زنان با مدرک فوق دیپلم و بالاتر، زنان غیر شاغل و شهری با سطح بالای اطلاعات و آگاهی و نیز تحرک و جابه‌جایی بالا و هم‌چنین به‌هنگام تصمیم‌گیری مشترک با همسران‌شان مشاهده شده است.

تحلیل چندمتغیره‌ی داده‌ها

با استفاده از روش رگرسیون چندگانه‌ی گام‌به‌گام (به روش Stepwise) تأثیر متغیرهای مستقل مورد نظر پژوهش - ابعاد متفاوت استقلال زنان - در تبیین متغیر وابسته (تعداد فرزندان زنده به‌دنیاآمده) را بررسی کردیم. از بین ابعاد سه‌گانه‌ی متغیر مستقل، تنها دو متغیر استقلال جابه‌جایی و استقلال اطلاعاتی وارد معادله‌ی رگرسیونی شدند که رابطه‌ی معکوس با رفتار باروری دارند. در مرحله‌ی اول، متغیر استقلال جابه‌جایی وارد معادله شد و دو بعد دیگر استقلال از مدل حذف شده‌اند. ضریب همبستگی این متغیر با سطح باروری نشان‌دهنده‌ی رابطه‌ی قوی بین این دو نیست، اما این متغیر به‌تنهایی ۲/۸ درصد از تغییرات باروری را تبیین می‌کند. متغیر استقلال اطلاعاتی در مرحله‌ی دوم وارد معادله شد که ضریب همبستگی آن با متغیر وابسته، نشان‌دهنده‌ی ارتباط ضعیف بین آن دو است. این متغیر همراه با استقلال تحرک و جابه‌جایی، تنها ۲/۹ درصد از واریانس باروری را تبیین می‌کنند و بقیه‌ی واریانس تبیین‌نشده به متغیرهای مستقل زمینه‌ای مربوط است که در این مدل رگرسیونی وارد نشده‌اند.

جدول (۵) عناصر اصلی تحلیل رگرسیون چند متغیری برای پیش‌بینی متغیر وابسته (سطح باروری)

سطح معناداری (Sig)	آزمون معناداری حضور متغیر مستقل در معادله (T- value)	معناداری آزمون F (Sig F)	ضرایب استاندارد نشده		ضریب تعیین (R ²)	ضریب همبستگی رگرسیون (R)	متغیر مستقل
			ضریب استاندارد شده	خطای استاندارد (SE)			
			بتا (Beta)	ضریب پیش‌بینی مقدار متغیر وابسته (B)			
۰/۰۰۰	۳۷/۹۱	-----	-----	۲/۲۱۴	۰/۰۵۸	-----	مقدار ثابت
۰/۰۰۰	-۱۰/۵۴	۰/۰۰۰	-۰/۱۶۱	-۰/۲۰۷	۰/۰۲۸	۰/۱۶۹	استقلال جابه‌جایی
۰/۰۲۸	-۲/۱۹۵	۰/۰۰۰	-۰/۰۳۳	-۰/۰۳۶	۰/۰۱۶	۰/۰۲۹	استقلال اطلاعاتی

تأثیر ابعاد متفاوت استقلال زنان بر رفتار باروری آنها در ایران ۴۵

با وجود بحث‌های تئوریک، همان‌گونه که مشاهده می‌شود دو بعد استقلال (اطلاعاتی و تحرک و جابه‌جایی) به‌طور تقریبی تنها ۳ درصد از تغییرات باروری را تبیین می‌کنند. با توجه به میزان پایین واریانس تبیین شده متغیر وابسته (باروری)، توسط ابعاد سه‌گانه‌ی استقلال و با استفاده از روش تحلیل مسیر، اثرات مستقیم و غیرمستقیم متغیرهای مستقل را بر متغیر وابسته سنجیدیم. چهار متغیر اشتغال، تحصیلات، قومیت و سن زنان در اولین ازدواج به‌عنوان متغیرهایی بیرونی که با تأثیر بر متغیرهای استقلال بر باروری تأثیر می‌گذارند در چهار مرحله وارد دیاگرام مسیر شد.

جدول (۶) مجموع تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته (باروری) در نمودار تحلیل مسیر

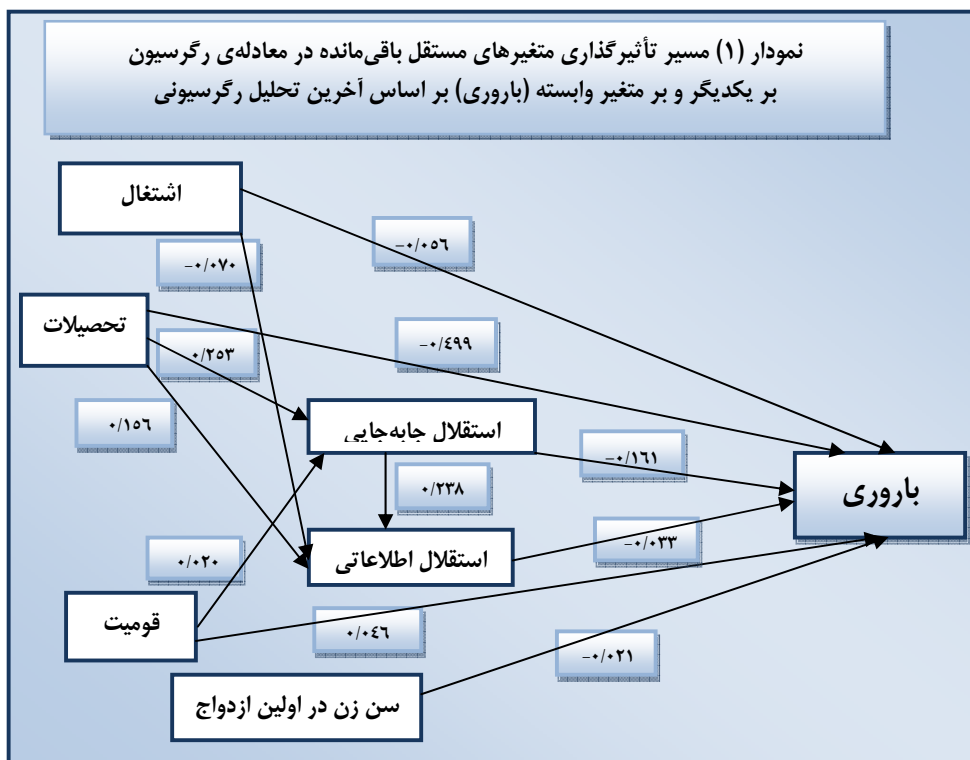
مجموع اثرات (مستقیم و غیر مستقیم)	اثرات غیرمستقیم	اثرات مستقیم	باروری متغیرهای مستقل
-۰/۰۵۳۷	-۰/۰۰۲۳	-۰/۰۵۶	اشتغال
-۰/۵۴۵	-۰/۰۳۶	-۰/۴۹۹	تحصیلات
-۰/۰۴۳	-۰/۰۰۳۲	۰/۰۴۶	قومیت
-۰/۰۲۱	—	-۰/۰۲۱	سن زن در اولین ازدواج
-۰/۱۷	-۰/۰۰۷	-۰/۱۶۱	استقلال تحرک و جابه‌جایی
-۰/۰۳۳	—	-۰/۰۳۳	استقلال اطلاعاتی

با مشاهده‌ی داده‌های جدول شماره ۶ متوجه می‌شویم متغیری که بیشترین تأثیر را به‌طور مستقیم و غیرمستقیم بر باروری داشته است، متغیر تحصیلات با ضریب بتای $-۰/۵۴۵$ است. پس از آن، دو متغیر استقلال جابه‌جایی و اشتغال، با ضرایب بتای $-۰/۱۷$ و $-۰/۰۵۳۷$ بیشترین تأثیر را در تبیین متغیر وابسته داشتند. مقدار ضریب تبیین برابر $۰/۳۱۹$ به‌دست آمده است که $۳۱/۹$ درصد از مجموع تغییرات متغیر وابسته (باروری) توسط مدل تحلیلی فوق تبیین شد و مدل علی به‌دست‌آمده $۵۸/۱$ درصد از تغییرات متغیر وابسته را تبیین نمی‌کند.

همان‌گونه که در نمودار نیز ملاحظه می‌شود، تحصیلات زنان مهم‌ترین متغیری است که به‌طور مستقیم و غیر مستقیم بر باروری تأثیرگذار است. این متغیر با ضریب بتای $-۰/۴۹۹$ بیشترین تأثیر را به‌طور مستقیم بر باروری دارد در حالی که اثر غیر مستقیم آن با تأثیر بر دو بعد استقلال اطلاعاتی و تحرک و

۴۶ زن در توسعه و سیاست (پژوهش زنان)، دوره‌ی ۸، شماره‌ی ۱، بهار ۱۳۸۹

جابه‌جایی به ۰/۰۳۶- کاهش یافته است. متغیر اشتغال نیز به‌طور مستقیم بیشترین تأثیر را بر رفتار باروری دارد در حالی‌که اثر غیر مستقیم آن با تأثیر بر دو بعد استقلال به ۰/۰۰۲- کاهش می‌یابد.

در مباحث نظری صورت‌گرفته در حوزه‌ی استقلال زنان، تحصیلات و اشتغال به‌عنوان دو متغیر مهم تأثیرگذار بیان شده‌اند که می‌توانند با تأثیر بر استقلال زنان بیشترین تأثیر را بر باروری داشته باشد، اما عملاً همان‌گونه که در نمودار شماره (۱) نیز مشاهده می‌شود، تأثیر مستقیم این دو متغیر بر رفتار باروری در جامعه‌ی مورد مطالعه مشهودتر است. نتایج مطالعه‌ای که مورگان و دیگران (۲۰۰۲) در مورد تفاوت‌های بین جوامع مسلمان و غیر مسلمان در بحث استقلال زنان و باروری در چهار کشور منتخب آسیایی (هند، مالزی، تایلند و فیلیپین) انجام دادند نیز حکایت از تأثیر بیشتر دو متغیر تحصیلات و اشتغال بر رفتار باروری زنان در

تأثیر ابعاد متفاوت استقلال زنان بر رفتار باروری آن‌ها در ایران ۴۷

مقایسه با متغیر استقلال دارد. در این مطالعه نیز با کنترلی که روی تحصیلات زنان صورت گرفت شواهدی از ارتباط بین استقلال زنان بر رفتار باروری آن‌ها به‌طور مستقیم یافت نشد.

نتیجه‌گیری

بهبود نسبی پایگاه و موقعیت زنان در سال‌های اخیر و هم‌زمانی آن با کاهش سریع باروری در اواخر دهه‌ی ۶۰ و نیمه‌ی اول دهه‌ی ۷۰ و رسیدن باروری به سطح جانشینی، فرضیه‌ی تأثیر بهبود موقعیت و استقلال زنان بر کاهش باروری را تقویت کرده است. هدف از پژوهش حاضر نیز، سنجش اثر استقلال زنان بر کاهش باروری آن‌ها در ایران با استفاده از داده‌های طرح آمارگیری از خصوصیات اجتماعی-اقتصادی خانوار در سال ۱۳۸۰ بوده است.

در این پژوهش، رابطه‌ی بین سه بعد استقلال (اطلاعاتی، تحرک و جابه‌جایی و تصمیم‌گیری) و باروری تأیید شد. بدین معنی که زنان دارای اطلاعات بالا و تحرک و جابه‌جایی بیشتر، عمدتاً با باروری سطح پایین‌تر مواجه‌اند و بالعکس؛ این استقلال کمتر در بین دارندگان فرزند بیشتر مشاهده می‌شود. زمانی که زنان در منزل دارای قدرت تصمیم‌گیری باشند در مقایسه با زمانی که مردان در امور منزل تصمیم‌گیری می‌کنند با باروری سطح پایین (۲ بچه و کمتر) مواجهیم. نکته‌ی مهم و جالب توجه در حوزه‌ی استقلال تصمیم‌گیری، مشاهده‌ی پایین‌ترین سطح باروری به هنگام اتخاذ تصمیم اشتراکی زوجها در امور منزل است. با توجه به یافته‌های تحقیق می‌توان به این نتیجه رسید که تحت تأثیر تحولات پدیدآمده در خانواده، قدرت مردان به‌عنوان رئیس خانوار به‌تدریج در حال کاهش است. نقش‌های جنسیتی حاکم بر ساختار خانواده دچار تحول شده و افراد در جامعه‌ی کنونی به سازگاری با نقش‌های جدید تن داده‌اند.

گرچه تأثیر ابعاد سه‌گانه‌ی استقلال زنان در تبیین رفتار باروری در جامعه‌ی ایران مشهود است، اما این شاخص به‌علت تأثیر پذیرفتن از سایر متغیرهای زمینه‌ای (نظیر تحصیلات و اشتغال) نقشی اندک در تبیین تغییرات باروری دارد.

ضریب تعیین محاسبه‌شده از طریق رگرسیون برای ابعاد سه‌گانه‌ی استقلال زنان ۰/۰۲۹ به‌دست آمد که با وارد شدن متغیرهای زمینه‌ای (تحصیلات، اشتغال و قومیت و سن زن به‌هنگام اولین ازدواج) به ۰/۳۱۹ افزایش یافت. در بین متغیرهای مستقل، استقلال تحرک و جابه‌جایی و در بین متغیرهای کنترل، تحصیلات بیشترین تأثیر را در تبیین رفتار باروری زنان در ایران دارد. هر اندازه زنان از آگاهی و اطلاعاتی

بیشتر در ارتباط با محیط پیرامون خود برخوردار باشند و به همان اندازه نیز از قدرت تحرک و جابه‌جایی در محیط پیرامون بهره برده باشد، با اطلاع از هزینه‌ی باروری بالا و همچنین دسترسی بیشتر به وسایل پیشگیری مناسب، باروری پایین‌تری خواهند داشت. افزایش استقلال اطلاعاتی با کاهش باروری در دو منطقه‌ی شهری و روستایی همراه است. بیشترین میزان باروری در بین زنان روستایی با تحرک پایین و کمترین میزان آن در بین زنان شهری با تحرک بالا مشاهده شده است. رابطه‌ی معکوس بین استقلال اطلاعاتی و سطح باروری در گروه‌های مختلف سنی تأیید شده است و همچنین به‌مرور و با افزایش تحصیلات (با افزایش اطلاعات و آگاهی زنان) با باروری سطح پایین روبه‌رو هستیم. بالاترین میزان جابه‌جایی و تحرک نیز در بین دارندگان مدرک فوق دیپلم و بالاتر مشاهده می‌شود. در حوزه‌ی استقلال تصمیم‌گیری، با افزایش تحصیلات، با افزایش نحوه‌ی مشارکت تصمیم‌گیری زوجها روبه‌رو هستیم و کمترین میزان باروری هم در این نحوه‌ی تصمیم‌گیری مشاهده شده است.

قومیت به‌عنوان دیدگاه و شیوه‌ی عمل فرهنگی که اجتماعی معین از مردم را متمایز می‌کند و همچنین به‌عنوان متغیری مهم در شکل دادن نیت‌ها و رفتار افراد در آن گروه قومی، تأثیری به‌سزا در میزان استقلال اکتسابی زنان در آن جامعه دارد. در بین گروه‌های قومی مختلف، سطوحی متفاوت از استقلال اطلاعاتی وجود دارد. بالاترین میزان استقلال اطلاعاتی در بین گروه‌های قومی فارس، گیلکی، ترک و مازنی زبان مشاهده شد و رابطه بین افزایش اطلاعات و باروری سطح پایین تنها در گروه فارس‌زبان‌ها معنادار شد در حالی که رابطه‌ی بین استقلال جابه‌جایی بالا و باروری پایین در بین تمام گروه‌های قومی به‌غیر از بلوچ‌ها تأیید شده است. زنان گروه‌های قومی فارس، ترک، کرد و مازنی‌زبان از استقلال تصمیم‌گیری در امور زندگی‌شان برخوردارند. بالاترین میزان نحوه‌ی تصمیم‌گیری مشارکتی زوجها در گروه قومی فارسی زبان مشاهده شده است. با وجود این، رابطه‌ی استقلال تصمیم‌گیری زنان و باروری در هیچ‌یک از گروه‌های قومی تأیید نشده است.

افزایش سطح تحصیلات و تغییر نسبت جنسی دانشجویان دانشگاه به نفع دختران در سال‌های اخیر در ایران، تغییری عمده است که در سطح دانش‌آموختگی زنان در ایران ایجاد کرده است. همان‌گونه که در این تحقیق هم مشاهده شد، افزایش تحصیلات زنان تأثیری به‌سزا بر کاهش سطح باروری در ایران دارد. این نکته که آموزش بیشتر منجر به افزایش سطح آگاهی و اطلاعات جنسی زنان می‌شود و قدرت تحرک و جابه‌جایی آن‌ها را افزایش می‌دهد، غیر قابل انکار است، اما همان‌گونه که در این تحقیق - و همچنین سایر مطالعات صورت گرفته در این حوزه نظیر؛ مطالعه مورگان در جوامع مسلمان آسیای جنوب شرقی - مشاهده شد،

تأثیر ابعاد متفاوت استقلال زنان بر رفتار باروری آنها در ایران ۴۹

تحصیلات علی‌رغم وجود تأثیری که بر میزان استقلال اکتسابی زنان دارد، بیشترین تأثیرش را به‌صورت مستقیم بر باروری اعمال می‌کند. با این حال همان‌گونه که ابرمیر (۱۹۹۲) بحث کرده است -عوامل فرهنگی اجتماعی مهم‌ترین تعیین‌کننده‌ها، هم در بحث استقلال و هم در رفتار باروری هستند- یافته‌های این تحقیق نیز تأثیر عوامل جمعیتی، اقتصادی و اجتماعی هر محیط را بر شاخص‌های استقلال زنان به‌خوبی نشان می‌دهند. کلام آخر این‌که؛ اصولاً پیاده کردن تئوری‌های مرتبط با قدرت و استقلال زنان برای جوامعی که دارای نظام فرهنگی و عقیدتی متفاوتی هستند بدون رعایت شرایط اجتماعی و روانی خاصی که در روابط بین اعضای این جوامع مطرح است امکان‌پذیر نیست.

منابع

- Abadian, S** (1996) "Women's Autonomy and It's Impact on Fertility", *World Development*, 24(12): pp 1793-1809.
- Abbasi Shavazi, M.J** (2000a) "National trend and social inclusion: Fertility trends and differentials in the Islamic Republic of Iran, Presented at the conference on Fertility and Family Planning in the 21st Century, January 17-21, Dhaka.
- Abbasi Shavazi, M.J** (2000b) "Effect of marital fertility and nuptiality on fertility transition in the Islamic Republic of Iran", Working Paper in Demography, No.84, Canberra, The Australian National University.
- Abbasi Shavazi, M.J** (2002a) "Recent changes and the future of fertility in Iran", Paper presented at the Expert Group Meeting on Continuing Fertility Transition, Population Division of the United Nation, March 13-18, NewYork.
- Abbasi-Shavazi MJ, Hosseini-Chavoshi M, McDonald PF, Delavar B** (2004) Fertility transition in Iran: Evidence from four selected provinces (Persian). Ministry of Health and Medical Education, Tehran.
- Abbasi-Shavazi, M.J., and P. McDonald** (2006) "The fertility decline in the Islamic Republic of Iran", 1972-2000, *Asian Population Studies*, 2(3): 217-237.
- Abbasi-Shavazi, M.J., and Sadeghi, R** (2007) Ethnicity and Fertility: Analysis of Fertility Behavior of Ethnic Groups in Iran [Persian], *Journal of Social Sciences*, 29: 29-63.
- Abbasi-Shavazi, M.J., P. McDonald, and M. Hosseini-Chavoshi** (2009) *The Fertility Transition in Iran: Revolution and Reproduction*, Springer, Dordrecht.
- Aghajanian, A & Mehryar, A. H** (1999) "Fertility transition in the Islamic Republic of Iran: 1967-1996", *Asia-Pacific Population Journal*, 14(1): 21-42.
- Aghajanian, A** (1992) "Status of Women and Fertility in Iran", *Journal of*

Comparative family Studies, 23(3), 361-374.

Dyson T. and M. Moore (1983) "On Kinship, female autonomy and demographic behavior in India", *Population and Development Review*, 9(3), pp 35-60.

Dharmalingam, A and Morgan, S.P. (1996) "Women's work, autonomy and birth control evidence from two south Indian villages". *Population Studies*, V50:187-201.

Hindin. M. J (2000) "Women's autonomy, Women's status and Fertility – related Behavior in Zimbabwe", *Population Research and Policy Review*, 19: 255-282

Hosseini-Chavoshi, M, Abbasi-Shavazi, M.J & P. McDonald (2004) "Women's Autonomy and Reproductive Behavior in Iran". Paper presented at the Australian Population Association Conference, 18-21 August, Canberra.

Jejeebhoy, S. J. (1995) *Women's Education, Autonomy and Reproductive Behavior: Experience from Developing Countries*, New York. Oxford University Press.

Jejeebhoy, S. & Z. Sathar (2001) "Women's Autonomy in India and Pakistan: The Influence of Religion and Region", *Population and Development Review*, N. 27, pp 687- 712.

Mahmood, N (2002) "Women's role in Domestic Decision-making in Pakistan, Implication for Reproductive Behavior", *The Pakistan Development Review*, 41(2), pp 121-148

Mason, K. et al (1995) "Determinants of Women's power and autonomy in five Asian countries", Paper presented to the Annual Meeting of the Population Association of America, April, San Francisco.

Mason, K.O (1987) "The Impact of Women's social position on Fertility in Developing Countries", *Sociological Forum*, 2(4):718-745.

Mason, K.O (1993) "The Impact of Women's Position on Demographic Change during the Course of Development" in: N. Federici, K.O. Mason & S. Songer (ed.), *Women's Position on Demographic Changes*, Oxford University Press, Oxford, England.

Mason, K.O (1986) "Status of Woman and Fertility", *Sociological Forum*, 1(2):284 -300.

McDonald, p (2000) "Gender Equity in theories of fertility transition", *Population and Development Review*, 26(30): 427-439.

Mirzaei, M (2005) "Swing in fertility limitations in Iran", *Critique: Critical Middle Eastern Studies*, 14(1), pp. 25-33.

Morgan, P., Smith. H, Satar. S. & K.O Mason (2002) "Muslim and Non-Muslim Differences in Female Autonomy and Fertility", *Population and Development Review*, 28(3), pp 515- 537.

Obermeyer, C (1994) "Reproductive Choice in Islam: Gender and State in Iran and Tunisia", *Studies in Family Planning*, 25: 41-51.

Poston, D. L, C.F, Chang, and H. Dan (2003) *Fertility differences between majority and minority nationality groups in China*, Department of Sociology, Texas A & M University.

تأثیر ابعاد متفاوت استقلال زنان بر رفتار باروری آنها در ایران ۵۱

Rafat Jah, M (2004) Women and Social Redefinition, PhD Thesis in Theoretical Sociology [Persian] Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran.

Sathar, Z, Callum, C, and Jejeebhoy. S (2001) "Gender, region, religion and reproductive behavior in India and Pakistan", Paper presented at the IUSSP conference, 12-14. August, Salvador , Brazil.

Sankar Saikia, U. Stelle, R, and Dasvrma, G (2001) "Culture, religion and reproductive behavior in two indigenous communities of North East India": A discussion of some preliminary findings, Paper presented at IUSSP conference, 12-14 August, Brazil.

Salvini,S and S. Drovandi (2003) "Women's autonomy and demographic behavior" Department of Statistics, University of Florence, Italy. pp 34-66.

Tfaily, R (2004) "Do women with higher autonomy have lower fertility? Evidence from Malaysia, the Philippines and Thailand". GENUS, No. 2: 7-32.